

Dušan Voglar

CANKARJEVI PREDAVANJI O TRUBARJU IN PROTESTANTIH

Ob Trubarjevi štiristoletnici¹

[188] Ob stoletnici Prešernovi je napisal Zupančič pesem, ki naj jo beró mladi ljudjé vsakokrat, kadar praznujejo spomin naših velikih mož.² Samo mladi ljudjé naj jo beró! Za tiste, ki so kljub svežemu licu stari v srcu, v mislih in v pogumu, – za tiste ni pisal Zupančič. – Z brezprimernimi besedami je tam povedal, da je delo in življenje vseh naših velikih bojevnikov in mučencev last in bogastvo tistih, ki to življenje, to delo in boj *nadaljujejo*. In tistih, ki so močni dovolj, da uživa-jo delež *vsakega* resničnega in poštenega boja. Ta delež, visoko in zaslu-ženo plačilo, se imenuje *trpljenje*.

Ne dajmo se motiti, ne preslepiti! Ob Prešernovi stoletnici so se polastili Prešerna taki ljudjé, ki niso imeli v resnici in v svojem srcu

- 1 Predavanje Ivana Cankarja na Dunaju 6. marca 1908 na »Trubarjevem večeru« du-najskega visokošolskega društva Sava za počastitev 400. obletnice Trubarjevega rojstva. – Obe predavanji, to in predavanje v Trstu 21. maja 1908, sta ponatisnjeni po izdaji v 25. knjigi Cankarjevega *Zbrana dela* (Cankar 1976, 188–90, 191–206; jezikovna redakcija Stane Suhadolnik), in sicer brez dodatne jezikovne in pravo-pisne redakcije; razvezava treh okrajšav »slov.« je izjema. Strani izdaje iz leta 1976 so v tem ponatisu navedene med oglasitima oklepajema. Vsi poudarki besed v pre-davanjih so Cankarjevi. – Natis predavanj v tej številki revije *Stati inu obstati* je uredil, izbral odlomke in jih z opombami opremil Dušan Voglar.
- 2 Pesem Otona Župančiča je Cankar prebral poslušalcem po koncu predavanja (gl. op. 3). Takrat je pesnik za svoj priimek še uporabljal pisavo »Zupančič«.

prav nobene stike z njim – ki so bili z vsem svojim življenjem in delom Prešernu bolj tuji, kakor svoje čase njegov cenzor. Pravi sinovi in vnuki Prešernovega duhá niso slavili svojega mojstra in učitelja z navdušenimi narodnimi kroki, temveč slavili so ga in ga slavé na enostaven način, da hodijo za njim in nadaljujejo njegovo delo.

Kar se je takrat godilo, to se bo godilo tudi letos, v *Trubarjevem* letu. Še predno je to leto napočilo, so se že oglašali različni ljudjé, ki ne morejo živeti brez odborov in odsekov in ki so kratkomalo vzeli Trubarja v zakup. Meni se skoro dozdeva, da je tem korenitim narodnjakom (ki hodijo okoli in iščejo, kaj bi slavili) edina skrb in edino veselje le to, da se porodi na Slovenskem v enem letu dolga [189] vrsta novih predsednikov, podpredsednikov, tajnikov in drugih nepotrebnih ljudi. O Trubarju samem imajo neko temno slutnjo; tisti, ki ne vedó ničesar o njem, ga smatrajo za navdušenega antiklerikalnega narodnjaka. Tisti pa, ki so nekdaj slišali o reformaciji na Slovenskem, morejo na tihem in globoko v srcu Trubarja edinole *sovražiti!*

Zakaj tako je dandanes na Slovenskem: večina ljudi, ki bodo hrupno in javno slavili Trubarjev spomin, nima v sebi ne sence Trubarjevega duhá, ne kapljice Trubarjeve krvi! Da so živeli takrát, bi bili šli s Hrenovo procesijo in bi stali ob grmadi, kjer so gorele Trubarjeve postile in Dalmatinove biblije! – Strašna je ironija zgodovine: v letu, ko slavimo spomin velikega našega reformatorja in revolucionarja, je slovenski narod najbolj papističen izmed vseh narodov evropskih. Tega je kriva v velikanski meri strahopetnost, neodkritosrčnost in kratkovidnost takih naših čudežnih antipapistov, ki bodo letos *Trubarja* slavili! – Dobro vem, da je še mnogo drugih vzrokov tej žalostni resnici, da so slovenske dežele dandanašnji kakor črn madež na avstrijskem zemljevidu. Ampak poglobitveni vzrok je *brezpogumnost* tistih, ki bodo častili z besedo Trubarjev *pogum*.

Posebno jasno se je pokazalo lani in letos, kako lahko je različnim rodoljubom, da zlezejo pod kuto. Človek že komaj vé, če naj pozdravi s »Hvaljen bodi Jezus Kristus« prijatelja, ki je še včeraj klical »Stran s papisti!« Jaz imam takih izkušenj. Ljudjé, ki bi bil prisegel nanje, roma-jo zdaj kar s procesijo v breznačelnost. Oni pravijo, da se »prilagodéva-

jo danim razmeram«, ter psujejo to prilagodevanje z različnimi, večidel latinskimi nazivanji. Jaz pa, ki razumem latinščino v zelo majhni meri, sem takih misli, da breznačelnost le enostavno imenujemo breznačelnost. Toliko je gotovo, da stojimo danes, baš v Tru[190]barjevem letu, na eni izmed najbolj žalostnih in sramotnih stópnic našega narodnega razvoja.

To so ob slavnostnem večeru grenke misli. Ampak zdi se mi, da jih je bilo treba povedati. Toliko bolj potreba, ker le iz spoznanja resnice raste pravi mladostni pogum in raste z njim upanje v krepko in sončno prihodnost. Bodi kakor je in kakor hoče – mladina ostane in z njo ostane brezobzirni pogum, ostane odkritosrčnost in moč. Le ona imá pravico, da slavi bojevnika in njegove tovariše-mučenike, le tista mladina, ki nadaljuje in bo nadaljevala njegovo delo. Kdor se je prilagodil klavrní sedanjosti, kdor ni pripravljen, da daruje svojo družabno in politično kariero svojemu srčnemu prepričanju, tisti naj pusti Trubarja pri miru ter naj slavi Hrena, njegove kanonike in njegove grmade! – Mi bomo opravičili brez njih in brez njih bomo zmagali!

Cenjeni poslušalci!

Dovolite mi, da vam preberem tisto pesem Zupančičevo, o kateri sem vam povedal. Nató še eno, katero je zložil v spomin pesniku Aleksandrovu – Murnu – enemu izmed naših bojevnikov-mučencev. Tudi ta pesem sodi v nocojšnji večer. Zakaj nikjer kakor v tej pesmi ni tako globoko in jasno izraženo – kako raste iz bridkosti spoznanje in iz spoznanja pogum.

Naposled, če bo časa in če vam ne bo dolgčas, pa vam preberem še kratko črtico, ki sem jo sam napisal. Iz Zupančičevih pesmi boste slišali silo in glas bojevnika; v svoji črtici pa bi vam rad pokazal tisto smešno in klavarno ozračje, v katerem bodo letos vzkile različne Trubarjeve slovesnosti.³

3 Cankar napove branje dveh pesmi Otona Župančiča; to sta bili: *Pesem mladine* (Župančič 1956, 184–85; gl. tudi op. 20) in *Grobovi tulijo* (uvodna v ciklu *Manom Josipa Murna – Aleksandrova*; Župančič 1956, 111–12). Izbral je tudi svojo črtico *Mrovec in njegova slava*, prvič objavljeno v *Ilustrovanem narodnem koledarju* za leto 1907 (Cankar 1974, 144–45). To svojo črtico je prebral tudi v Trstu po

Trubar in Trubarjeve slavnosti⁴

[191] Letos dne 8. junija bomo slavili štiristoletnico rojstva Primoža Trubarja, vodnika slovenske reformacije v šestnajstem stoletju, stvarnika slovenskega pismenega jezika, začetnika slovenske literature. S Trubarjem slavimo sploh enega največjih mož, kar jih pozna tako prazna in žalostna zgodovina slovenskega naroda.

Trubar je bil otrok svojega časa, produkt tedanjih razmer v slovenskih deželah; ni stal kakor drevo v puščavi, temveč je bil samo besednik svojega naroda, glas časa, njegovih zahtev in njegovih želja. Še vselej, kadar je doba v svojem razvoju dospela do preloma, do izbruha novega časa, si je našel potrební dan potrebnega moža in potrebno besedo. Na Slovenskem je ob tistem času velikih ljudi in velikih dejanj govoril *Primož Trubar*, in govorili so njegovi tovariši. Če hočemo pa poznati Trubarja, je treba, da poznamo tla, iz katerih se je rodila slovenska reformacija, tisto mogočno in globoko ljudsko gibanje, ki je oznanjalo novo in lepo življenje za ves slovenski narod.

Reformacijsko gibanje po slovenskih deželah je nastalo ter se tako čudno hitro širilo iz popolnoma enakih vzrokov kakor na Nemškem in Češkem. Ljudstvo je vzdihovalo pod strašnim jarmom duhovne in posvetne gospode. Do kosti je bilo izsesano in izžeto, živelo je komaj še človeško življenje. Poleg tega pa je bilo še obsojeno, da je stalo neprestano na straži ter branilo proti Turkom svoj dom in z njim varnost vseh zahodnih dežel.

Če bere človek zgodovino tistih časov, se mu zdi popolnoma razumljivo, da se je slovensko ljudstvo v svojem obupu [192] vdalo najčrnejšemu praznoverju, čigar žalostni sledovi še do današnjega dne niso izginili.

Prijatelja ni imelo ljudstvo nobenega, upanja nobenega, kvečjemu v sveta nebesa. Edini narodni zaščitniki, besedniki njegovi, bi bili po pravici morali biti v tedanjih časih duhovniki. Ampak prav tista duhovšči-

predavanju *O slovenski prozi* 22. maja 1908 v okviru Ljudskega odra, torej naslednji dan po predavanju o Trubarju (gl. op. 4; Voglar 1976, 328).

4 Predavanje Ivana Cankarja v Delavskem domu v Trstu 21. maja 1908 za socialnodemokratsko delavsko kulturno društvo Ljudski oder.

na je ležala na ljudstvu kakor ogromen polip in mu je s tisočerimi ustmi sesala zadnjo kri. [...]»⁵

[194] Škof Hren sam se bridko pritožuje, da je bilo ob tistem času na Kranjskem 95 % prebivalstva luteranskega. Seveda on pretirava, morda zato, da bi svoje protireformacijske in protikulturne zasluge pokazal v svetlejši luči; toliko je pa gotovo, da je vse kulturno delo na Slovenskem dobivalo takrat svojo moč in vsebino iz protestantskega dela naroda. Kar se je delalo za duševni in socialni napredek, je bilo [195] edinole delo protestantov; o kakšnem kulturnem življenju in nehanju na katoliški strani ne more biti govora, kajti katoliško je ostalo vse tisto, kar je bilo nedvednega ali strahopetnega.⁶

Z napredkom reformacije se vzdigne visoko kakor nikoli poprej in kakor ne pozneje dolgih dvesto let kulturno življenje slovenskega naroda. Ko pa je ob koncu 16. in začetku 17. stoletja z ognjem in mečem div-

5 Sledijo odstavki (192–94) z nadaljnjimi podatki in navedki o razmerah pred začetkom reformacije na Slovenskem in o širjenju reformacije. Cankar je zajemal iz II. in III. dela zgodovine Kranjske Avgusta Dimitza (Dimitz 1875a; 1875b; prim. prikaz odlomkov iz II. dela v *Stati inu obstati*, tj. Dimitz 2006). Z navajanjem iz Dimitzeve zgodovine oz. s sklicevanjem nanjo Cankar najprej poudari »škandalozne razmere« v Rimskokatoliški cerkvi, predvsem pastirsko brezbriznost, posvetno razuzdanost in neizobraženost duhovščine (Dimitz 1875a, 193; Dimitz 2006, 237). Doda Trubarjevo zgražanje iz pisma 11. aprila 1562 deželnemu oskrbniku Joštu Gallenbergu in stanovskim odbornikom (Elze 1897, 173; Trubar 2015, 124, 128) zaradi uživaškega početja klera na tridentinskem koncilu, češ: »Babilonsko rimsko vlačugo je treba pred svetom razkrinkati ter osramotiti.« Nadaljuje z Dimitzevim poročilom o pritožbi deželnih stanov leta 1518 zaradi duhovniškega izžemanja vernikov s pogrebninami, z odpustki in drugimi dajatvami ter o javnem razkazovanju duhovniških priležnic (Dimitz 1875a, 62–63). Nato navede še poročilo škofa Tomaža Hrena, da je bilo leta 1597 v Ljubljani poleg protestantskih šolnikov tudi »devet ali več luteranskih pridigarjev« in da se je v njegovi škofiji »komaj dvajsetina prebivalstva [...] priznavala h katoličanstvu« (Dimitz 1875b, 368). Omeni tudi, da »se je na škofovo bridkost izkazalo«, da za ljubljanski mestni svet ni bilo mogoče najti dovolj za upravljanje zmornih katoličanov, zaradi česar so morali vanj pripustiti protestante (Dimitz 1875b, 284).

6 Dimitz piše, da je vsa takratna kultura slonela na pobudah protestantskih prebivalcev (Dimitz 1875a, 145).

jal po deželi zmagujoči katolicizem, je izginil vsak sled mlade naše kulture in narod je bil pahnjen nazaj v najčrnejšo temo. [...]'⁷

[198] Vse kakor danes! ... Kaj se je pač spremenilo v teh tristo letih?

Kaj ni ravno te dni romala velika množica ljudi iz slovenskih krajev v Lurd? Kaj ni vražje⁸ in praznoverstvo še tako razširjeno po naši domovini, da ravno na tem babjeverstvu sloni največja slovenska politična stranka?⁹

Kar je veljalo pred tristo leti, velja tudi danes; edini resni sovražnik srednjeveške teme, ki še dandanašnji kakor mora leži nad našo slovensko domovino, je izobrazba, je knjiga. To je spoznal Trubar takoj ob začetku svojega boja. Kako velikanskega dela se je lotil Trubar s pisanjem prve slovenske knjige, je lahko razumeti. Književnega slovenskega jezika takrat sploh ni bilo. V nekem pismu¹⁰ bridko toži Trubar, za količko pojmov in stvari da ne ve slovenske besede. Naravno! Pred njim so se brigali katoliški duhovniki za vse drugo nego za izobrazbo ljudstva. Ko je škof Hren s pomočjo države pokončal vse, kar je lepega in zdravega rodila reformacija, so duhovniki grmeli proti šolam, češ da bi ljudje brezverske knjige brali, če bi se brati naučili. Ta strah je razumljiv; ljudje bi brali, drugih knjig pa takrat sploh ni bilo nego takoimenovane krivoverske.

Žalski župnik je še leta 1750, torej ravno dvesto let po rojstvu prve slovenske knjige, rotil duhovnike, da naj se ne brigajo za pisanje in branje,

7 Sledi (195–98) dolg navedek iz Trubarjevega nemškega posvetila češkemu kralju in avstrijskemu nadvojvodi Maksimilijanu v glagolični izdaji hrvaškega prevoda prvega dela *Novega testamenta* 1562 (Elze 1897, 143–45; Trubar 2011, 439–44, 472–76) o praznovernosti slovenskega ljudstva, ki daruje duhovnikom za maše in procesije, hodi na dolga romanja in namenja darove za zidanje novih cerkva, in iz istega vira obsežen opis naprežanja za zidanje Marijine cerkve blizu Gornjega Gradu (Nova Štifta).

8 Skupek vraž (samostalnik, po zgledu: beseda, besedje).

9 Cankar ima v mislih katoliško Slovensko ljudsko stranko.

10 Trubar v nemškem predgovoru v knjigo *Ta prvi deil tiga noviga testamenta* (1557) poroča o svojem pismu Pavlu Vergeriju ml. s takšno ugotovitvijo (Trubar 2015, 24–25, 46), preden se je lotil prevajanja evangelijev.

temveč da naj uče mladino zgolj krščanski nauk, kajti, pravi, luteranov bi sploh ne bilo, če bi se ljudje brati in pisati ne učili. [...]»¹¹

[199] Seveda je bilo treba veliko truda, navdušenosti in naravnost nadčloveške nesebičnosti, da je to mlado drevo slovenske kulture obrodilo sad. Trubar sam je časih, posebno od začetka, obupal. Vse je ležalo večji del na njegovih ramah; na svoje sodelavce se v mnogih slučajih ni mogel zanašati, nekateri so mu naravnost ovire delali. Tako n.pr. ljubljanski protestant Klombner, ki ga je naravnost obrekoval in črnil pri baronu Ungnadu, zaščitniku in podporniku slovenske knjige. [...]»¹²

[201] Trubar je moral bežati na Nemško, kjer je dobil službo pridigarja v Rotenburgu. Nekaj predikantov je pač ostalo v domovini, toda vodilnega duha ni bilo. – *In tedaj se je zgodilo največje in najpomembnejše delo slovenske reformacije*, eno izmed največjih del sploh v zgodovini slovenskega naroda. Trubar ni mogel govoriti svojemu ljudstvu, zato je pisal – pisal mu je v tistem zaničevanem jeziku zaničevanega ljudstva, o katerem se je sploh sodilo, da ni za pismeno rabo.

- 11 Podatek o žalskem župniku je Cankar prevzel iz knjižice Ivana Laha o Trubarju in protestantizmu (Lah 1908, 32; prim. Voglar 2005, 93–94). Sledi (199) odstavek z navedkoma iz nemškega posvetila württemberškemu vojvodi Ludviku v knjigi *Ta celi Novi testament* 1582 (Dimitz 1875a, 214; Trubar 2011, 270, 272, 306, 307), kjer Trubar poudari dvoje: da pred njegovim prvim katekizmom ni bilo nobene knjige v slovenščini in da ljudje njegovih knjig ne berejo samo po mestih, ampak tudi po vaseh, ter se iz njih toliko naučijo, da znajo protestantske nauke tudi sami braniti pred papisti.
- 12 Sledijo odstavki (199–201) s prikazom Trubarjeve življenjske poti in njegovega delovanja (Dimitz 1875a, 198–200) do leta 1547, ko se je kot župnik v Šentjerneju lahko izmaknil aretaciji, ki je za časa škofa Urbana Textorja zajela ljubljanske luteransko usmerjene duhovnike, in se nato leta 1548 umaknil na Nemško. Cankar med drugim navede, da je Trubar prišel v času škofa Krištofa Ravbarja v Ljubljano »kot slaven pridigar proti izprijenosti v cerkvi«. Poudari, da so Trubarjevi nauki »imeli tak vpliv, da je boljši del duhovščine začel prestopati na stran reformacije« (200). S tem Cankar Trubarju pripiše prevelik vpliv, saj so se že pred Trubarjevim prihodom v Ljubljano člani stolnega kapitlja (zlasti Pavel Wiener) pod vplivom reformacije zavzemali predvsem za zvesto oznanjanje evangelijske resnice, za odpravo duhovniškega celibata in za drugačno podeljevanje zakramentov (Dimitz 1875a, 199–200). Cankar tudi doda (201): »Mesta so bila kmalu po večini protestantska, začelo se je že gibati ljudstvo po deželi – in takrat je postalo gibanje res splošno in narodno.«

Leta 1550 je bil ta naš jezik povzdignjen med književne jezike, izšla je prva slovenska knjiga; izšla je daleč v tujini, v nemški Tibingi; pisana je z nemškimi črkami, podpisan pa ni ne pisatelj ne tiskar.¹³ Trubar se je imenoval na nji »Philopatridus Illyricus« (ilirsko domoljub), tiskar pa Jernej Škrjanc s Sedmograškega.

Trubar se je bil medtem oženil; leta 1552 se je preselil v Kempten. Započeto delo je nadaljeval z vso svojo energijo. Nič ni pomagalo, da je škof Tekstor sam šel pridigovat po kranjskih mestih. Ves boljši del duhovščine je prestopil k protestantizmu.¹⁴ Tej se je polagoma pridružilo tudi plemstvo, ki se je še dobro spominjalo zadnjih kmečkih puntov in je torej vsako večje ljudsko gibanje gledalo z nezaupljivimi očmi, posebno še zato, ker so kmetje ob zadnjem puntu l. 1525 poleg drugega zahtevali tudi, da naj se odpravi davek na odpustke in nova desetina, ter da naj občine svobodno volijo svoje župnike. [...] ¹⁵

[204] Slovenskim deželam je poveljeval od l. 1596 graški nadvojvoda Ferdinand, ki je poklical jezuite v Ljubljano.¹⁶ Eno leto pozneje je zase-

- 13 Kot pridigar v Rothenburgu nad Taubero zahodno od Nürnberga je Trubar izdelal prvi slovenski knjigi. Podatki o psevdonimih pisca in tiskarja so v Dimitzevi knjigi (Dimitz 1875a, 215). Po nedavni ugotovitvi sta bili knjigi natisnjeni v mestu Schwäbisch Hall, ne pa v Tübingenu. Dimitz piše, da so v mestu Schwäbisch Hall zavrnili tiskanje Trubarjevega katekizma (Dimitz 1875a, 214). Cankar ne poudari, da je Trubar v Kemptenu prevedel *Evangelij po svetem Mateju* (1555), kar je prvi slovenski prevod kakega svetopisemskega besedila, hkrati pa tudi dokaz zmožnosti slovenščine ter literarne ustvarjanja v njej.
- 14 Cankar se tudi tu opira na Dimitzevo pisanje (Dimitz 1875a, 209–16, 227–28).
- 15 Cankar je mislil na zahteve nemških upornikov leta 1525. – Sledijo odstavki (202–4) o Trubarjevem nadaljnjem prizadevanju za slovenske (in tudi hrvaške) knjige med bivanjem na Nemškem, o njegovi vrnitvi v Ljubljano in o ponovnem izgonu iz avstrijskih dežel (Dimitz 1875a, 209–16, 227–28). Tudi prikaz ravnanja škofa Petra Seebacha Cankar povzema iz Dimitzeve zgodovine (Dimitz 1875a, 250–51), vendar vira ne navede. Cankar na podlagi Dimitzevih podatkov posebej poudari (203), da je slovenska reformacija leta 1563 Slovincem dala »v Ljubljani gimnazijo« in šole po drugih večjih krajih. Nato preide k opisu Hrenove protireformacije na Kranjskem; z njo »je bila zatrta in uničena plemenita kal novega, resnično slovenskega narodnega življenja« (204; poudarek Cankarjev; prim. Dimitz 1875b, 280–81, 368–69).
- 16 Avstrijski nadvojvoda Ferdinand, nadvojvoda Notranje Avstrije, je bil pod močnim jezuitskim vplivom. Prihod jezuitov v Ljubljano (1597) je bil plod prizadevanj

del škofijsko stolico v Ljubljani Tomaž Hren, na čigar imenu in spominu leži večno prokletstvo.¹⁷ S svojimi biriči je vdiral v protestantovske cerkve, razbijal protestantovske oltarje, požigal cele vozove protestantovskih knjig. Celu mrliče protestantovske je skrnil – njih trupla je dal pometati v Ljublanico. Na ljubljanskem trgu je zgorelo leta 1600 osem, leto pozneje troje voz protestantovskih knjig. Tudi po drugih slovenskih mestih so goreli ti žalostni kresovi – hujši, za narod pogubnejši nego tiste grmade, na katerih so po ukazu svete rimske katoliške cerkve goreli posamezni plemeniti in pogumni spoznavalci. Na teh grmadah je gorel človek – duh je ostal in delo je ostalo. Hrenovi kresovi pa so uničevali kulturo in življenje celega naroda, uničevali so duh in delo.

Začetkom 17. stoletja so poslednji predikantje zapustili slovensko domovino. Glavni voditelji – Trubar, Dalmatin, Jurišič – so bili že zdavnaj mrtvi; med poslednjimi, ki so šli v tujino, je bil Trubarjev sin Felicijan. In bilo je kakor črno znamenje – s pobeglim sinom je zapustil poteptano Slovenijo tudi duh očeta Primoža Trubarja.

Tako se letos ne spominjamo samo Trubarja in reformacije, temveč tudi Hrena, njegovih biričev in njih slavnih del. Štiristoletnica Trubarjevega rojstva je hkrati tristoletnica smrti mlade slovenske kulture – nasilne smrti, ali bolje umora, ki ga je izvršil nad njo škof Hren po naročilu rimske cerkve.

[205] Ta dvojni spomin slavimo v letu, ko se dan za dnem jasno izkazuje, da je naš narod še dandanašnji veliko bolj narod škofa Hrena nego narod Trubarjev ... Na žalost je treba povedati: celo med tistimi, ki bodo letos slavili Trubarjev spomin, med tistimi, ki bodo na večjo Trubarjevo čast in slavo prirejali veselice, plesne venčke ter stavili spomenike – celo med tistimi jih bo veliko in jih bo največ takih, ki bi, da so živeli ob Hrenovih časih, hodili za jezuitsko procesijo ter stali ob Hrenovih kresovih.¹⁸

škofa Janeza Tavčarja in nato škofa Tomaža Hrena (imenovan 1597, potrjen 1599), ki se je od leta 1573 šolal pri jezuitih v štajerskem Gradcu.

17 O protestantizmu po Trubarjevem odhodu (1565) in Hrenovi protireformaciji Dimitz poroča zelo obsežno (Dimitz 1875b, 200–88, 368–69).

18 Cankar ponovi enako misel iz svojega dunajskega predavanja.

Danes, štiristo let po Trubarjevem rojstvu in tristo let po Hrenovih hudodelstvih – kje je še odpor proti oholosti in nasilstvu rimske cerkve? Ravno poslednje dni nam cerkev spet naglas demonstrira, da namerava spraviti vso Avstrijo in kulturo vseh avstrijskih narodov pod jezuitski klobuk. Ljudske šole so že davno pod križem in molkom, zdaj so napadli univerze.¹⁹ Nevarnost, da jadramo s polnim vetrom nazaj v sedemnajsto stoletje, je očitna; takoimenovano napredno meščanstvo pa se ne gane, kvečjemu le časih milo zajavka ter prosi milosti in kompromisa.

Naše slovensko naprednjaštvo, kolikor ga je še, bo letos slavilo Trubarja – letos, v tistem letu, ko sklepa z Rimom in njegovimi služabniki gnile kompromise na vseh koncih in krajih.

Nalogo boja za osvobojenje izpod vsakega duševnega in telesnega jarma je prevzelo že zdavnaj ljudstvo samo.

Le ono je dedič in zvesti varuh vseh naših revolucionarnih tradicij, le v njem živi vroča želja, mogočna volja po svobodi. Drugačen bo v prihodnosti ljudstva boj za svobodo; višji in daljši bodo cilji tega boja, nego so bili pred štiristo leti. Ampak naši bojevniki iz davnih časov bodo gledali ta boj, spoznali bodo v borilcih svoje sinove in dediče. Spominjajmo se preteklosti, mislimo na prihodnost ...

[206] Mogočen plamen iz davnine šviga –
 vekove preletel je koprne,
 in plamen naš se druži z njim, se dviga,
 in plamen naš pogumno dalje gre,
 ker neprekinjena drži veriga
 iz zarje v zarjo in od dne do dne ...
 In v nove zarje nam hlepé oči –
*tako naj ljudstvo Trubarja slavi!*²⁰

19 Cankar meri na katoliški napad na svobodo znanstvenega delovanja na univerzi, ki se je razmahnil ob t. i. aferi Wahrmond (Voglar 1976, 361).

20 Zadnji verz zadnje kitice iz Župančičeve *Pesmi mladine*, ki govori o pesniku, tj. Prešernu, je Cankar priredil (v izvirniku: »tako mladina pesnika slavi!«). Opis plamena je navezan na 1. kitico: »Mi gremo naprej, mi gremo naprej, / mi strelci, / in pred nami plamen gre skozi noč / kot Bog pred Izraelci!« Vso pesem je Cankar prebral na predavanju »O navdušenju« za tržaški Ljudski oder 27. oktobra 1908, ki je poleg delavcev pritegnilo tudi dijake (Voglar 1976, 328).

Pojasnila

Predavanji Ivana Cankarja, ki se je s svojim nastopom takoj uveljavil in priljubil v neposrednem stiku z ljudmi kot udaren in besen kritik, izvirata, kakor je razvidno iz uvodnega odstavka tržaškega predavanja, iz njegovega globokega prepričanja o pomenu Trubarjevega dela za slovensko književnost in slovenski narod, pravzaprav pa tudi iz njegovega navdušenega občudovanja Primoža Trubarja kot slovenskega bojovníka in kot enega največjih mož v slovenski zgodovini. S predavanjema se je pridružil kresanju pojmovanj in vrednotenj slovenske reformacije 16. stoletja in zlasti Trubarja, ki je vzplamtelo že proti koncu 19. stoletja in živo plamtelo seveda tudi v spominskem letu 1908, pa še v letu 1909, v letu epiloga (gl. Grdina 2006, 212–30). Pisatelj Cankar je odločno razglasil pomen protestantskih piscev za vznik slovenskega knjižnega jezika in slovenske književnosti, torej za izhodišče, na kakršnem se je oblikovala slovenska identiteta (prim. Vitorović 2006). Cankar ni nadaljeval pesniškega legendariziranja Trubarja, kakršnega se je lotil Anton Aškerc že v prav tako spominskem letu 1886 ob 300. obletnici Trubarjeve smrti (Voglar 2005, 95), temveč je predvsem poslušalstvu v počastitev izročil Trubarjevo podobo, kakršno je zmogel izrisati na podlagi tedaj že izdanih znanstvenih spisov.

Sočasno objavo in s tem vstop v takratno slovensko publicistiko je doživelo le Cankarjevo tržaško predavanje o Trubarju, in sicer v tržaškem tedniku *Delavski list* junija 1908. Izidor Cankar, urednik Cankarjevih *Zbranih spisov*, je to objavo spregledal (Voglar 1976, 358).

O pomenu reformacije in njenem zatrtju je Cankar spregovoril v Trstu že v predavanju »Slovensko ljudstvo in slovenska kultura« za društvo Ljudski oder 24. aprila 1908 (Cankar 1976, 158–83; Voglar 1976, 348–49.), in sicer v dveh odstavkih:

Prvo veselo znamenje mlado vzklile kulture se je pokazalo v reformacijski dobi. V drugi polovici šestnajstega stoletja sta Primož Trubar in Jurij Dalmatin postavila prvi in veličasten spomenik slovenski kulturi. Omejena in nerazumna je trditev, da je bilo tisto veliko gibanje samo in edino *versko* gibanje, da ni torej pomenilo za slovenski narod nič drugega, ka-

kor malopomemben korak iz ene cerkve v drugo, iz enega duševnega suženjstva v drugo. V tem kakor v vseh znamenitih kulturnih bojih si je dalo duška mogočno, v masi ljudstva dremajoče hrepenenje po svobodi. Verski reformatorji so bili buditelji tega hrepenenja po svobodi, so bili njegovi voditelji proti cilju. V tem boju proti tradiciji suženjstva so se *prvi* poslužili orožja literature in so tako napisali *prvi* dokument kulture slovenske: prvi dokument hrepenenja po svobodi, po višjem duševnem in telesnem blagostanju. –

In ker so to storili, jih je doletela usoda velike večine kulturnih delavcev: izgnani iz domovine so poginili v temi, njih delo pa je uničila rimska cerkev z ognjem in mečem ... Slovenski narod se je pogreznil v hušje tlačanstvo, upognil je hrbet pod težkim jarmom ... (Cankar 1976, 166–67)

Za razumevanje Cankarjevega poudarjanja svobode kaže upoštevati njegovo povezovanje kulturnega boja z bojem za socialno in politično osvobojenje, »zakaj brez socialne in politične svobode je nemogoča kulturna svoboda«, kakor je pribil v sklepnem odstavku drugega dela predavanja, tj. 25. aprila (183).

Ob tokratni objavi vsega Cankarjevega dunajskega predavanja in odlomkov iz tržaškega predavanja ter pripadajočih podatkih v podčrtnih opombah želim, opirajoč se predvsem na svoje nekdanje pisanje v prvem zvezku naše revije o teh predavanjih (Voglar 2005), opozoriti še na nekaj značilnosti.

Na Dunaju je Cankar predaval slovenskim študentom, najbrž pa so na prireditve prišli tudi nekateri tamkajšnji slovenski izobraženci. Zato je v predavanju poudaril vlogo mladine in na koncu recitiral *Pesem mladine*. Poleg Cankarja sta predavala še Emil Jenko in slavist Ivan Prijatelj; slovenski časniki so z zanimanjem poročali o dunajskem Trubarjevem večeru (Voglar 1976, 356–57). Na predavanje v Trstu je prišlo, kakor je pisalo v časniku, najmanj 300 delavcev in izobražencev; *Delavski list* in *Rdeči prapor* sta poročala o burnem sprejemu predavatelja (Voglar 1976, 358–59).

V dunajskem predavanju se Cankar posveča, najverjetneje zaradi uskladitve z vsebino Prijateljvega predavanja, predvsem sočasnim nazorskim razmeram na Slovenskem in pričakovanemu popačenemu, celo

sprevrženemu slavljenju Trubarja. Izhaja iz izkušnje z narodnjaškim slavljenjem Prešerna ob 100. obletnici njegovega rojstva. V svojem že omenjenem tržaškem predavanju »Slovensko ljudstvo in slovenska kultura« je med drugim, na podlagi svojega opažanja »silne razdalje med ljudstvom in narodom« in zato svojega ločevanja kategorij *narod* (člani liberalne Narodno napredne stranke, ki so se zrinili v ospredje) in *ljudstvo*, povedal, da je bilo odkritje Prešernovega spomenika v Ljubljani »tako veliko slavlje, kakršnega narod še ni doživel«, da je o Prešernu »vedel tisti narod le toliko, da je rad vino pil, da je živel v divjem zakonu in da je zaljubljene pesmi pel«, da se »toliko slovesnih govorov [...] še nikoli ni govorilo, celi potoki najglasnejših fraz so curljali po ulicah in se stekali v Ljubljanico«, da je »narod bil navdušen in je na veličasten način dokazal svoje neomajno rodoljubje« in da je bil zato Prešernov praznik »semènj motovilastega slavokričanja in bobnastega vseslovanstva, Prešernovega duha ni bilo«. Ljudstvo je prišlo, kakor je povedal Cankar, šele popoldne:

Ljudstvo je prišlo pozdravit tistega človeka, ki je pred petdesetimi leti v svojem obupu in v svoji bridkosti slutil, kar vidi danes ljudstvo samo – svetel cilj na gori: »Največ sveta otrokom sliši Slave, tja bomo našli pot –«. (Cankar 1976, 164–65)

Predavatelju najbrž lahko pripišemo, da ni izpustil omembe svobode in da je poslušalcem zaklical popoln navedek iz Prešernove pesnitve (»Največ sveta otrokom sliši Slave, / tja bomo našli pot, kjer nje sinovi / si prosti vol'jo vero in postave.«).

Cankarjeva obravnava sočasnih slovenskih duhovnih razmer, njegovo omenjanje in bičanje brezpogumnosti ter breznačelnosti je v dujnajskem predavanju predvsem plod njegove presoje posledic volitev v deželni zbor Kranjske februarja 1908, ko je katoliška Slovenska ljudska stranka s 27 člani dobila odločilno večino v 50-članskem zboru. Že pred volitvami se je v vrstah Rimskokatoliške cerkve in katoliškem strankarskem časopisju okrepilo poudarjanje moralne in nazorske superiornosti katolištva nad liberalističnimi ter socialnodemokratskimi idejami, s tega izhodišča pa se je okrepil tudi katoliški ideološki pritisk na

pomembne točke v družbi, zlasti še na učiteljstvo; po volitvah se je akcija stopnjevala v klerikalni oblastniški pritisk (Merhar 1957, 535; Moravec 1969, 137). Cankar je tudi presojal, kako sta se zaradi tega spreminjala ravnanje in miselnost ljudi ter prehajala v podrejanje zmagovalcem in odrekanje svojim dotedanjim prepričanjem. Na podlagi tega je pozneje, v drugi polovici leta 1909, napisal dramo *Hlapci* (Moravec 1969, 138–39).

V tržaškem predavanju se je Cankar lotil tudi razmeroma obširnega in podrobnega prikaza razvoja reformacije na Slovenskem in posebej še opisa Trubarjeve življenjske in ustvarjalne poti. Toda potrebnih podatkov in podlage za vrednotenje še ni mogel črpati iz novejših slovenskih znanstvenih del, saj je razprava Franceta Kidriča »Primož Trubar« začela izhajati v celjskem časniku *Domovina* šele 17. julija 1908, knjiga Ivana Prijatelja *O kulturnem pomenu slovenske reformacije* pa je po zapletih izšla šele septembra 1908. Cankarju je bila torej v času sestavljanja predavanja na voljo le tanka knjiga Ivana Laha *Primož Trubar in naša reformacija* (Lah 1908). Zato se je moral opreti predvsem na ugledni starejši vir: na nemško napisano zgodovino Kranjske (Dimitz 1875). Med Lahovim in Cankarjevim opisovanjem slovenske reformacije in Trubarjevega delovanja (Lah 1908, 20–38; Cankar 1976, 192–94) je precej vzporednosti, enako velja za vrednotenje kulturnega pomena protestantskega delovanja. Tako Lah kakor Cankar navajata odlomke iz Dimitzevega pisanja, vendar Cankar v odlomkih navaja tudi take dele, kakršnih Lah ne povzema (Dimitz 1875a, 62–63; Lah 1908, 20–21; Cankar 1976, 193). To pomeni, da je Cankar samostojno uporabljal Dimitzevo znanstveno delo in navedkov ni prepisoval iz Lahove objave. Je pa za Cankarjevo zaje-manje iz Dimitzeve knjige značilno, da je prevajal nekoliko ohlapno, vendar pa v navedkih ni ponarejal zgodovinarjevih podatkov ali misli (prim. Voglar 2005, 97).

Dimitz je v skladu z napovedjo v naslovu svoje zgodovine Kranjske, da je pisana »s posebnim ozirom na razvoj kulture«, vneto opozarjal na kulturne dosežke protestantizma na Slovenskem in nazadnje izrekel trditev, da se je z zmago protireformacije končalo obdobje duhovnega in kulturnega razmaha v ljudstvu (Voglar 2006). Cankar s prav takšnim orisom poudari katoliško uničenje protestantskih knjig in izgon pro-

testantskih pisateljev. Tudi v tržaškem predavanju o Trubarju uporabi Cankar za rekatolizacijsko sežiganje knjig in preprečevanje delovanja protestantov zaostreno besedno zvezo »z ognjem in mečem« (195), kakršno je uporabil v spredaj omenjenem predavanju tržaškim delavcem 24. aprila. Pozneje je v svoji drami Hlapci (1909) v Jermanove replike med drugim vdela izjavo o času protireformacije:

Takrat so v naših krajih pobili polovico poštenih ljudi, druga polovica pa je pobegnila. Kar je ostalo, je bila smrdljiva drhál. In mi smo vnuki svojih dedov. (Cankar 1969, 33)

Izjava je, po opozorilu Igorja Grdine, v prikazu tako protireformacijskih ukrepov kakor njihovih posledic pretirana – hkrati pa tudi ne brez podlage, saj so takrat slovenske dežele zaradi izгона protestantskih pridigarjev in šolnikov ter v protestantizmu vztrajajočih plemičev in meščanov izgubile vse tedaj živeče slovenske pisatelje, »intelektualno najambicioznejše«, »politično najsamostojnejše in podjetniško najiniciativnejše ljudi, ki so iz poprejšnje brezupne province med Alpami in Jadranom v 16. stoletju naredili dovolj pomembno protestantsko duhovno žarišče« (Grdina 2006, 221).

Cankar se je osredotočal na protestantske knjige kot izhodiščno stopnjo slovenske književnosti, ni pa omenil protestantskega slovenskega bogoslužja, ki je bilo tudi po uporabi jezika nasprotje katoliškemu takrat latinskemu bogoslužju, in Trubarjeve odločitve, da v letih 1555–1565 utemelji, uredi in utrdi cerkev Božjo slovenskega jezika (Vinkler 2014), čeprav je o tem pisal Dimitz v svoji zgodovini (Dimitz 1875a, 274; Dimitz 1875b, 200–210) in čeprav je o tem govoril Prijatelj na dunajskem Trubarjevem večeru (Voglar 2005, 91).

Cankar se je s svojima predavanjema bojeval za priznanje, spoštovanje in varovanje dejstva, da je bil Trubar besednik slovenskega ljudstva in začetni ustvarjalec slovenske književnosti, zaradi tega pa tudi slovenske novoveške kulture. V tem se je njegovo prepričanje ujemale s Prijateljevim govorjenjem na dunajskem Trubarjevem večeru. Bojeval se je na več straneh. Na eni strani zoper katoliško izpodbijanje pomena protestantizma, ki je razglašalo trditev, da je šlo za vdor Slovincem tu-

jega duhovnega toka in za vključevanje Slovencev v nemštvo. Na drugi strani za vednost, da je Trubar deloval za izkoreninjenje zaslepljenosti, praznoverja, verske nepoučenosti in duševne nemoči, v kakršni je katoliška duhovščina puščala slovensko ljudstvo. Na tretji strani za utrditev zavedanja o dolgotrajnih posledicah rekatolizacijskega zatrtja protestantskega kulturnega delovanja. Na četrti strani proti prisvajanju Trubarja na podlagi gesel in političnih smotrov elite iz Narodno napredne stranke. Na peti strani za umestitev Trubarja kot nadvse pomembne slovenske osebnosti v mišljenjski in čustvovanjski svet ljudstva.

VIRI IN LITERATURA

- Cankar, Ivan. 1969. *Zbrano delo 5* (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Dušan Moravec. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- . 1974. *Zbrano delo 11* (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Janko Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- . 1976. *Zbrano delo 25* (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Dušan Voglar. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Dimitz, Avgust. 1875a. *Geschichte Krains von den ättesten Zeiten bis auf das Jahr 1813: Mit besonderem Rücksicht auf Kulturentwicklung II*. Ljubljana: Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- . 1875b. *Geschichte Krains von den ättesten Zeiten bis auf das Jahr 1813: Mit besonderem Rücksicht auf Kulturentwicklung III*. Ljubljana: Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- . 2006. »O reformaciji in protireformaciji na Kranjskem.« Izb. in prev. Dušan Voglar. *Stati inu obstati* 2 (3–4): 237–40.
- Elze, Ludwig Theodor. 1897. *Primus Trubers Briefe mit den dazu gehörigen Schriftstücken*. Tübingen: Literarischer Verein in Stuttgart.
- Grdina, Igor. 2006. »Do 'fine moke oo' mleto Trubarjevo vprašanje.« *Stati inu obstati* 2 (3–4): 202–35.
- Lah, Ivan. 1908. *Primož Trubar in naša reformacija: Kulturno historična študija* (Knjižnica svobodne misli 2). Ljubljana: Slovenska sekcija Svobodne misli.
- Merhar, Boris. 1957. »Opombe.« S sod. Franca Dobrovoljca. V Ivan Cankar, *Izbrana dela* 9, ur. Boris Merhar, 431–573. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Moravec, Dušan. 1969. »Opombe.« V Ivan Cankar, *Zbrano delo 5* (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 133–265. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- Rupel, Mirko. 1962. *Primož Trubar: Življenje in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Trubar, Primož. 2011. *Zbrana dela 11: Nemški spisi*. Ur. Edvard Vrečko. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=110>
- . 2015. *Zbrana dela 10: Pisma*. Ur. Edvard Vrečko in Fanika Krajnc Vrečko. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=157>
- Vinkler, Jonatan. 2014. »Cerkovna ordninga Primoža Trubarja kot politično dejanje.« *Stati inu obstati* 10 (19–20): 14–35.
- Vitorović, Nenad. 2006. »Protestantizem v polemikah ob štiristoletnici Trubarjevega rojstva.« V *Protestantizem, slovenska identiteta in združujoča se Evropa*, ur. Marko Kerševan, 217–63. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Voglar, Dušan. 1976. »Opombe.« V Ivan Cankar, *Zbrano delo 25* (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), ur. Dušan Voglar, 261–424. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- . 2005. »Cankar o Trubarju in njegovih slavicah.« *Stati inu obstati* 1 (1–2): 90–105.
- . 2006. »Pojasnilo.« *Stati inu obstati* 2 (3–4): 236.
- Župančič, Oton. 1956. *Zbrano delo 1* (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Dušan Pirjevec. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

[https://doi.org/10.26493/2590-9754.14\(27\)135-151](https://doi.org/10.26493/2590-9754.14(27)135-151)